

Post uit Berlijn

Post uit Berlijn

*Brieven van een in Duitsland tewerkgestelde
Amsterdamse student 1943-1945*

Ellen Woudenberg

Frits Freese

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur/uitgever.

www.bravenewbooks.nl

Schrijver: Ellen Woudenberg, Frits Freese

Coverontwerp: Alex Stuifbergen – Illudée Limmen

ISBN: 9789464655353

© 2022 Brave New Books

*Opgedragen aan oom Frits
als postuum eerbetoon en
ter gelegenheid van zijn
honderdste geboortjaar 2023*

Over de auteurs

Frits Freese heeft na zijn - door de 2e wereldoorlog onderbroken - studie scheikunde, gewerkt bij de Universiteit van Amsterdam. Hij was tot zijn pensionering in dienst bij de UvA in verschillende functies, o.a. Hoofd van de Scheikunde Bibliotheek. Hij heeft het boek Elektrochemische analysemethoden gepubliceerd.

Zijn brieven zijn geschreven in de periode april 1943 tot mei 1945.

Ellen Woudenberg was in haar werkende bestaan o.a. eigenaar van een loopbaanadvies & trainingsbureau te Haarlem. In dit kader heeft zij op haar vakgebied gepubliceerd en samen met een collega het boek Testwijzer voor Professionals geschreven. De afgelopen 7 jaar heeft zij met tussenpozen besteed aan de uitgave Post uit Berlijn.

Inhoud

Oom Frits

Jeugdherinneringen

Mantelzorg

Bezoek aan Berlijn

De erfenis

Invalshoek

Uitnodiging

Frits

Het ouderlijk huis

Frits' studietijd

Duivels dilemma

1943 Brieven van Frits

Vertrek uit Amsterdam

Siemens, Barak 17, Berlijn

Postverkeer en censuur

Jan naar Duitsland

Het Zweedsche Gezantschap

Frustratie en ziekte

Bombardement en verhuizingen

Voeding en vertier

Het lab

Vernietiging Noord Berlijn

Kerst 1943

Post uit Berlijn 1944 en 1945

Arbeitsunfähig

Oppassen in Falkensee

Post verbrand

Voorjaarskriebels

Arrestatie en vakantie

Eind in zicht?

1945

Epiloog

Literatuur

Oom Frits

“Wat kousen betreft, zo af en toe diep ik uit de voddenzak een paar op, dat vroeger als onherstelbaar weggesmeten is. Nu is in de afgelopen maanden m’n stoptalent aanzienlijk gerijpt en stop ik ze dus tegenwoordig zonder al te veel moeite. Alles went! Alleen maak ik amok als jullie m’n toekomstige gemalin – God mag weten welk vrouwmens dat ongeluk beschoren is – op de hoogte stellen van m’n diverse Fähigkeiten. Bij het aardappelschillen heb ik b.v. de kubusmethode verlaten” fragment brief 11/8/1944

Jeugdherinneringen

“Zo lig ik dan evenals vijf jaar geleden weer in het ziekenhuis. De omstandigheden zijn echter wel iets anders” fragment 9/8/1943

Frits Freese was voor mij ‘de man van tante Lucy’. Ondoorgrondelijk, zwijgzaam, meestal gekleed in een sleets colbert en even versleten ribfluwelen broek, zat hij in een krakende rieten stoel met op schoot een boek of krant. Oom Frits keek je doordringend aan van onder zijn zwarte borstelige wenkbrauwen en grote donkere brillenglazen. Als kind intimideerde hij mij. Zijn onvoorspelbare reactie op wat ik - zijn Gooise nichtje - deed, bestond de ene keer uit een mysterieuze glimlach of een subtiel grapje, het volgende moment was er duidelijke irritatie omdat ik hem stoorde tijdens het lezen.

De Amsterdamse jaren-'50-flat waarin tante Lucy en hij woonden, leek wel een bibliotheek waar de tijd had stilgestaan. Duizenden boeken in speciaal vervaardigde kasten bedekten elke wand. Vanaf mijn zesde jaar logeerde ik regelmatig en graag bij oom en tante en genoot van alle dingen die in Bussum ontbraken, zoals de tram, de dierentuin Artis, het jeugdtheater, het Rijksmuseum en Carré. Tante Lucy, de zus van mijn vader, was afgestudeerd apotheker aan de Universiteit van Amsterdam (UvA). Zij heeft zich haar leven lang gewijd aan het vertroetelen van haar echtgenoot, die volgens haar nog geen kopje thee kon zetten of ei kon bakken...

Oom Frits studeerde Scheikunde aan de UvA en bij een gezamenlijk college in 1948 hebben oom en tante elkaar leren kennen. De carrière van mijn oom zette zich voort op de plek waar hij afstudeerde, aanvankelijk als (beleids)medewerker Scheikunde, later als Hoofd van de Bibliotheek Scheikunde van de Universiteit van Amsterdam.

Mijn oom en tante hadden geen kinderen maar wel twee zwart-witte poezen, en ik herinner mij dat ik de meeste goedkeuring van strenge oom Frits kreeg, wanneer ik heel stil en urenlang rustig met een kat op schoot zat. Oom Frits vertelde soms over zijn allereerste kat Jaapie ('Jaapie2, met dubbel-aa'). Zijn ouders gaven hem een katje als troost voor de verhuizing van Alkmaar naar Amsterdam toen hij een kleuter was. De zwart-witte kat Jaapie was de eerste van de vele katten die zeer gewaardeerde huisgenoten werden in huize Freese.

Naast lezen, musea en Artis bezoeken, hadden Lucy en Frits hobby's als onderzoek naar insecten, mossen, kruiden en grassen en waren actief in vele werkgroepen. Zij leefden sober, vervoerden zich per fiets en trein en waren tegen moderniteiten als televisie en vliegvakanties. Op tachtigjarige leeftijd heeft oom Frits op aandringen van zijn beste vriend een laptop aangeschaft. Hij leerde van zijn vriend hoe hij kon surfen op internet, een wereld ging voor hem open. Maar als Lucy zijn schermtijd lang genoeg achtte, schakelde ze stiekem het internetkastje uit, waarna Frits in verwarring de laptop dichtdeed totdat zijn vriend weer langs kwam om het probleem op te lossen. De jaren verstreken, oom en tante werden steeds ouder en kregen kwaaltjes: de fietstochtjes werden vervangen door een ommetje met de rollator. Ze bleven zo goed en zo kwaad als het ging zelfstandig wonen in hun flat, 3 hoog zonder lift in Amsterdam West. In 2011 werd een val van de keukentrap Lucy fataal. Op haar sterfbed drie weken later, moest ik haar plechtig beloven altijd voor Frits te blijven zorgen. Na 65 jaar huwelijk was hij hoogbejaard en alleen: kwetsbaar, broos en hulpeloos.

Mantelzorg

“Er ligt één Alkmaarder en één Bergenaar op mijn kamer. Ze kennen Nel en Jean natuurlijk ook. Het zijn Frans Erdsieck uit de Emmastraat en Piet Baretta de Bergenaar. Nu tot spoedig! Frits”
fragment brief 21/5/1943

De belofte aan mijn tante gestand doend, begon zo geheel onverwachts een periode waarin mijn man Elie en ik verantwoordelijk werden voor de zorg en het welzijn van Frits Freese. We leerden we hem stukje bij beetje beter kennen, en waren genoodzaakt hem zo snel mogelijk naar een Zorgcentrum in de buurt te verhuizen: het bleek dat Lucy al jaren voor hem intensief mantel zorgde in de breedste zin van het woord. Het trappenhuis van drie hoog isoleerde hem van de buitenwereld en hij was echt hulpbehoevend. Samen met Frits hebben we uit de ruim zesduizend boeken een selectie van ongeveer vijftig boeken gemaakt die in de kleine boekenkast in zijn nieuwe kamer zou passen. Opvallend bleek de veelzijdige interesse van mijn oom en tante: tientallen boeken over kunst, fotografie, geografie, biologie, Nederlandse, Engelse, Duitse en Franse literatuur, bèta- en alfawetenschappen, filosofie, de stad Amsterdam, katten, geschiedenis en nog veel meer. Zelfs nog een eigen publicatie van Frits over Chemie kwam boven water. De stapels bewaarde paperassen waren eindeloos: vele jaargangen van de ruim veertig tijdschriften waarop ze geabonneerd waren, honderden notitieboekjes, notulen, post en archieven. De twintigduizend dia's en tientallen dozen vol met foto's en oude documenten vonden vooralsnog hun weg naar onze eigen zolder... dat uitzoeken komt later wel.

Na ruim zestig jaar samen te zijn geweest met Lucy in de stille, rustige flat, verhuisde Frits van de ene op de andere dag als weduwnaar naar een zorginstelling met vele medebewoners, een situatie waarvan gedacht werd dat dit in het leven van Frits nooit eerder was voorgekomen. Nadat deze grootse verandering – relatief snel - verwerkt was, en de stille traantjes om Lucy minder werden, brak er een tijd aan voor uitjes.

Frits bleek dol op uitstapjes met de auto te zijn: Alkmaar, Artis en het Stedelijk Museum vormden zijn favoriete bestemmingen.

In het verzorgingshuis stond Frits al snel bekend als 'de professor': hij charmeerde de verzorgenden met zijn erudiete manier van doen en galante voorkomen. Hij was inmiddels

broos en klein van stuk, had geen zwarte maar witgrijze wenkbrauwen, een goudgerand klein leesbrilletje, twinkkelende oogjes en een wat artistieke uitstraling, mede dankzij zijn uitgebreide collectie petten.

Surfend op het internet ontdekten we dat Google Earth Frits in vervoering kon brengen: hij heeft altijd van geografie gehouden, bezat tientallen atlanten, maar hij had de wereld nog nooit vanuit de lucht beschouwd. Samen met Elie reisde hij virtueel door Amsterdam, Alkmaar, Utrecht en Limburg.

In verband met de naderende negentigste verjaardag van Frits, vroeg ik hem een keer of hij nog een grote wens had. Zijn raadselachtige antwoord was: 'Berlijn'. Na lang doorvragen bleek dat hij in de tweede wereldoorlog als chemiestudent in het laboratorium van Siemens in Berlijn tewerk was gesteld. Samen met een hele groep Nederlandse medestudenten van de Universiteit van Amsterdam werd hij naar Duitsland gedeporteerd. Zijn grootste wens was om in Berlijn het witte huis met de gebogen ramen, waar hij destijds gewoond had, terug te zien.

Via Google Earth vonden we na lang speurwerk een 'wit huis met gebogen ramen' aan de Gatower Strasse in Berlin.

Bezoek aan Berlijn

“Ik heb altijd naar Parijs en naar Londen gewild en nooit erg naar Berlijn en zie nu wandel ik Unter Den Linden en op de Kurfürstendam” fragment brief 23/5/1943

Na de vondst van een wit huis met gebogen ramen, werd Frits zo enthousiast dat we besloten in juni 2013 met hem per vliegtuig daadwerkelijk naar Berlijn af te reizen. Zijn droge humor liet hem in de vertrekhal niet in de steek. Hij wees naar een vrouw met een baby op de arm en meldde: ‘die begint eerder met vliegen dan ik!’ De luchtdoop verliep voorspoedig, het hotel was prima en dankzij een ervaren taxichauffeur hebben wij de volgende dag het witte gebouw met de gebogen ramen aan de Gatower Strasse daadwerkelijk teruggevonden! Het bleek inmiddels een sjiek Italiaans restaurant te zijn waar we van de eigenaar helemaal doorheen mochten lopen. Ademloos luisterden wij naar Frits toen hij vertelde over de tachtig stapelbedden die tijdens de oorlogsjaren in de huidige grote eetzaal hadden gestaan. Samen met al die andere jongemannen heeft hij hier vanaf 1943 bijna twee jaar gewoond.

De voormalige wasgelegenheid bleek getransformeerd tot een hypermoderne grote keuken. Uiteraard was er destijds aan alles gebrek, en Frits vertelde over de voedselpakketten uit Holland die de ouders aan hun zonen opstuurden en die al dan niet in goede orde aankwamen.

Over het bedrijf waar hij tewerkgesteld was in het kader van de Arbeitseinsatz, Siemens, liet hij weinig los, behalve dat het ‘chemisch onderzoek’ betrof. Hij vertelde over zijn vrije dagen, die hij bij voorkeur in de dierentuin van Berlijn doorbracht. Soms had hij kaartjes bemachtigd voor een concert of voorstelling en ging hij daar naar toe, al dan niet vergezeld van medebewoners of, zo zei hij schalks, van een meisje. De vier dagen die wij samen in Berlijn doorbrachten waren onvergetelijk. Onze angst dat mogelijke oorlogstrauma’s opeens zouden opdoemen, bleek gelukkig ongegrond. En passant vertelde Frits toen we onze koffers inpakten, dat hij blij was dat we per vliegtuig terug naar Amsterdam gingen: de vorige keer (in mei 1945) moest hij wegens de invasie van de Russen en Amerikanen, grotendeels te voet terug reizen van Berlijn naar Amsterdam.

Krap een jaar later, aan zijn sterfbed, dacht ik terug aan dat gedenkwaardige bezoek aan Berlijn, en mijmerde over het kind dat Frits geweest is tot het moment dat hij uit Amsterdam naar Duitsland gedeporteerd werd. Was hij een sociaal onhandige gesloten bebrilde nerd, een

stil verwend enig kind? Of was hij destijds vrolijk en open, met charme, humor en veel vrienden? Wat heeft hij daar bij Siemens moeten doen, zal hij duistere oorlogsgeheimen meenemen in zijn graf? En waarom is hij in 1943 niet ondergedoken of gevlucht, maar maakte hij blijkbaar van de nood een deugd? Kloppen de verhalen over het uitgaan en de dierentuinbezoeken tijdens zijn vrije dagen in Berlijn? Welke invloed heeft die periode in Berlijn op zijn persoonlijke ontwikkeling gehad? Heeft zijn zwijgzaamheid te maken met het oorlogsverleden, of is hij altijd zo geweest en is hij introvert van karakter? Kortom, heel veel vragen over de oom die ik mijn hele leven oppervlakkig kende, maar die als persoon na de plotselinge dood van zijn vrouw, pas echt voor mij tot leven kwam.

Alt Gatow 1-3, Berlin

De erfenis

“Ik zou er wat voor geven als ik alle zestig brieven, die ik naar huis heb gekalkt nog eens door kon lezen. Von himmelhochjauchend zum Tode betrübt!” fragment brief 23.4.1944

Een jaar na de uitvaart van oom Frits in 2014, vond ik op zolder een doos met zestig genummerde brieven, geschreven door de jonge student Frits en gericht aan zijn ouders in Amsterdam-West in de periode 1943 – 1945. Of Frits inderdaad op zeker moment deze brieven nog eens heeft doorgelezen is onbekend, wellicht toen hij ze weer terugzag na het overlijden van zijn ouders.

Later kwam ik nog meer brieven uit die periode tegen, die hij aan ene Jan B. geschreven had. Telkens wanneer ik een doos met oude papieren openmaakte, ontdekte ik dat Frits blijkbaar in zijn bagage vanuit Duitsland in 1945 voor hem belangrijke papieren had meegenomen - zoals een bedrijfspas Siemens, Zweeds paspoort, reisbescheiden - maar ook souvenirs zoals toegangskaartjes voor de bioscoop, theater, metrokaartjes, foto's en ansichtkaarten.

Oom Frits is inmiddels geruime tijd overleden, en met tussenpozen ben ik sindsdien bezig geweest de door hem geschreven brieven uit te typen en te ontcijferen. Veel gepuzzel met oude foto's, voedselbonnen, identiteits- en vervoersbewijzen, brieven en loonstroken leidde langzamerhand tot een chronologisch verhaal over zijn oorlogsjaren in Duitsland. In november 2021 was ik bezig de eerste negentig bladzijden te redigeren en zocht naar een document om iets te verifiëren. Hierbij stuitte ik op een onooglijk Balmoral sigarendoosje en zag na opening drie kleine beduimelde boekjes liggen, 10x7 cm. Bij nadere bestudering ontdekte ik met een schok dat dit drie mini-agenda's waren, gedateerd 1943, 1944 en 1945. Aanvankelijk nam ik aan dat dit agenda's van tante Lucy moesten zijn geweest. Gewapend met een loep bestudeerde ik de eerste bladzijden en zag op de eerste pagina de naam Frits Freese staan. Het zijn uiteraard geen dagboeken, er is slechts plaats voor een paar woorden per dag, maar deze boekjes bevestigen afspraken van Frits die hij in de brieven heeft vermeld. En omdat er eind 1944 en begin 1945 nauwelijks postverkeer was, bleek de agenda uit 1945 interessante aanvullende informatie te bevatten over zijn wel en wee met name tijdens de laatste oorlogsmaanden.

Wonderbaarlijk dat deze boekjes altijd in mijn ooms handen en bij hem zijn gebleven, als verborgen getuigen van zijn oorlogstewerkstelling en dat zij nu pas, ruim tachtig jaar later, tevoorschijn zijn gekomen om gezien te worden.

De brieven zijn geschreven door een gewone jonge Amsterdamse student scheikunde die in 1943 weigerde een loyaliteitsverklaring aan de bezetter te ondertekenen. Met als consequentie dat hij binnen een maand het land moest verlaten om als dwangarbeider uiteindelijk in Berlijn bij Siemens tewerk te worden gesteld. De meeste brieven zijn zoveel mogelijk in hun originele bewoordingen weergegeven, maar daar waar er grote overlappingsen zijn in de brieven aan de ouders en aan vriend Jan, of geen bijzonderheden gemeld worden, heb ik er ten behoeve van de leesbaarheid een aantal (deels) laten vervallen. Een enkele maal vond ik de toon of het 'grapje' iets te pikant om vermeld te worden. De namen van medestudenten, familieleden en personeelsleden van Siemens zijn origineel en behoeven m.i. niet wegens privacy gewijzigd te worden omdat diegenen inmiddels (bijna tachtig jaar na dato) vrijwel allemaal overleden zijn. Daar waar het toegevoegde waarde heeft zal ik de notities uit de originele agenda's vermelden. Om de context van de brieven iets meer te verklaren beschrijf ik kort – voor zover mij bekend - de levensloop van Frits Freese vanaf zijn geboorte tot het moment dat hij weggevoerd werd uit Amsterdam op 7 mei 1943. De brieven van Frits aan ouders en vriend Jan van 1943 - 1945 zijn in chronologische volgorde gezet. Fragmenten over de afloop van deze tewerkstelling aan het eind van de tweede Wereldoorlog en een epiloog besluiten dit bijzondere verhaal. Het Berlijnse verhaal over de oorlogsjaren van Frits, verwoord in brieven aan zijn ouders en aangevuld met zijn openhartige brieven aan vriend Jan, blijkt de moeite waard om verteld te worden.

Invalshoek

“Lui van A.E.G. zijn vrijdag ausgebombt, hoeveel precies weet ik niet. Ik heb natuurlijk alleen berichten omtrent studenten. We hebben hem behoorlijk geknepen vanavond. Het gegier van een bom vlak boven je kop is vrij ongezellig en je verademt als-ie een paar 100 meter verder terecht komt. Y.T. Frits” brieffragment 30 januari 1944

Als verteller van het unieke waargebeurde verhaal van Frits, heb ik een aantal begrippen en gebeurtenissen toegelicht, en af en toe geïllustreerd met authentieke foto's en documenten. Zelf ben ik geen historicus, sterker nog, mijn kennis over de 2e wereldoorlog was beperkt tot de geschiedenislessen op de middelbare school, en de inhoud van enige boeken en films die zich in die periode afspeelden. Uiteraard waren dat verhalen van moedige verzetsstrijders, hongerige mensen die op fietsen zonder banden naar boeren gingen voor voedsel of zelfs tulpenbollen moesten eten. Mijn eigen ouders hadden als lijfspreuk als ik mijn bord niet leeg wilde eten: 'denk aan de mensen in de oorlog, zij hadden niets!' De geschiedenis van Anne Frank verpersoonlijkte de tragedie van de Joden in de concentratie-kampen. Kortom, ik begon de brieven van mijn oom te lezen met weinig tot geen voorkennis. Om de 2^e wereldoorlog niet vanuit Nederlandse invalshoek, maar grotendeels vanuit Duitsland te lezen maakte me bewust van het feit dat de bombardementen van de geallieerden in Duitsland destijds niet alleen Nazi's, maar eveneens talloze onschuldige burgers en buitenlandse dwangarbeiders troffen.

Berlijn hebben wij destijds voor het eerst bezocht met onze negentig jaar oude oom in een rolstoel, waardoor wij in onze mobiliteit en tijd beperkt werden. Uitgebreide kennis over de stad en zijn historie moest ik ontberen. Al zoekende en schrijvende kreeg ik contact met andere schrijvers en experts op het gebied van de Tweede Wereldoorlog, zoals o.a. Jan Wullink, voorzitter van museum 40-45 in Alkmaar en Jasper Beijneveld die in Familiesporen zijn oom Hans achterna reist: oom Hans was eveneens als student tewerkgesteld in Duitsland. Het contact met Esther en Stef van de UvA en met Bas, leidde tot nieuwe ideeën. De uitwisseling van informatie met Pieter, familie van Frits' vriend Jan B., gaf meer inzicht in de vriendschap en het familieleven van Jan. Ik wil hen allen danken voor het meedenken en de inspiratie wanneer ik even door de bomen het bos niet meer zag!

Behalve bronnen als Wikipedia of (historische) archieven en Registers (NIOD, Alkmaar, Amsterdam) heb ik mij verdiept in uitgaven over de tewerkstelling van studenten in Duitsland.

Deze boeken zijn geraadpleegd en deels geciteerd om de context van de brieven van Frits Freese wat duidelijker en het materiaal toegankelijker te maken. Elke lezer, jong of oud, met veel of weinig voorkennis van de vaderlandse geschiedenis, kan zich op deze manier hopelijk een beetje verplaatsen in hetgeen zich in de oorlogsjaren heeft afgespeeld.

Een belangrijke bron is het boek 'Een onbelicht verleden. De tewerkstelling van medische studenten in nazi-Duitsland (1943 – 1945)' door H.J. Dokter, F. Verhage en J.M.W. Binneveld. Het boek 'Een kwetsbaar centrum van de geest. De Universiteit van Amsterdam tussen 1935 en 1950' door P.J. Knegtmans geeft o.a. achtergrond informatie over de opstelling van de Universiteit van Amsterdam ten aanzien van de Duitsers, bevoegd gezag en studenten. De uitgave van Jeroen Kemperman ('Oorlog in de collegebanken') biedt een breder inzicht in het wikken en wegen van elke Nederlandse student die in deze periode college volgde over 'de tekenkwesatie' en de consequenties ervan. De boeken 'Ik was erbij, Dwangarbeider in Duitsland 1942-1945' van A.F. van Ravesteijn en 'Alleen in Berlijn' van de Duitse auteur Hans Fallada laten een scherp tijdsbeeld van Duitsland en specifiek Berlijn zien tijdens de 2e wereldoorlog. Het verraad, de angst, de pogingen tot verzet en het onderscheid tussen Duitsers, Nazi's, Partijgenoten, Volksgenoten en de terreur van Gestapo en SS zijn indringend beschreven. 'Koffer uit Berlijn, een leven in oorlogstijd' van Kristine Groenhart en 'Ik was erbij', vertellen de levensverhalen van respectievelijk Nico en Louis die beiden in een soortgelijke situatie als Frits zijn terechtgekomen. Uit contact met het Siemens Historical Institute blijkt dat de Siemens archieven uit de periode 1943-1945 deels vernietigd of verloren zijn waardoor geen nadere details over het werk van Frits bij Siemens boven water gekomen zijn. Tenslotte zijn de originele documenten en de notities uit de drie agenda's van Frits uit 1943, 1944 en 1945, en de fragmenten uit de brieven van Jan aan Toos, benut als getuigenissen en elementen van het verhaal over de studentendwangarbeid van mei 1943 tot mei 1945 in Berlijn. Last but not least mijn oprechte dank aan proeflezers Berber, Gerhard, Harry, Pieter en Yvonne voor hun waardevolle feedback en dank voor het geduld en meedenken van mijn man Elie tijdens die talloze uren, dagen en jaren dat ik bezig was met dit project.

De reconstructie van de oorlogsjaren van Frits Freese geeft invulling, dimensie en antwoorden op vragen die gerezen zijn na ons bezoek met Frits in 2013 aan Berlijn. Het levert echter eveneens veel nieuwe vragen op, vragen die waarschijnlijk nooit meer beantwoord zullen worden.

Uitnodiging

“Tijdens het (echte) theekransje vanmiddag met Leo Wisse en Hans Vogelaar een oud- en een gewone Alkmaarder allerlei Alkmaarse mensen en zaken beroddeld. Het valt altijd mee hoeveel gemeenschappelijke kennissen je nog hebt.” brieffragment 30/1/1944.

Als erfgenaam en gevolmachtigde van mijn oom, de heer Frits Freese, heb ik ruim acht jaar na zijn overlijden de reconstructie van het Berlijnse verhaal naar beste eer en geweten voltooid. De belangrijkste bronnen voor deze uitgave zijn de authentieke handgeschreven brieven van Frits Freese, geboren 6 januari 1923 en overleden op 5 juni 2014 (91 jaar oud).

De lezer nodig ik graag uit verdere naspeuringen te doen naar vermelde citaten, gedichten, films, bombardementen of andere kwesties die in de brieven beschreven worden. Ongetwijfeld zijn er onvolkomenheden in Frits' beleving en mijn zoektocht geslopen, waarvoor bij voorbaat onze verontschuldiging: alles is te goeder trouw uitgezocht en weergegeven. Interessant was mijn contact met Dr. Ewald Blocher van de historische afdeling van Siemens waardoor begrippen als Siemensstadt, Wernerwerk en Halske meer inhoud kregen. Het opsporen en terugvinden van een aantal gedichten, quotes en films die Frits beschrijft, gaven meer kleur aan zijn persoon en verhaal.

De originele brieven en relevante documenten zullen t.z.t. als historisch erfgoed worden geschonken en bewaard in een passend archief. Historische foto's en andere items worden geschonken aan Stichting 40-45 te Alkmaar.

Al heeft mijn oom Frits bijna zijn hele leven lang in Amsterdam gewoond, gestudeerd en gewerkt, zijn geboorteplaats is Alkmaar en het is voor hem altijd een geliefde plaats geweest en gebleven. Ik hoor hem nog praten over de Molen van Piet, Luttk Ouddorp en het Alkmaarse Stedelijk. Om die reden ben ik bijzonder blij met het aanbod om in Alkmaar in een bijzonder monument, namelijk een bunker uit de 2e wereldoorlog, een kleine expositie te mogen inrichten met de authentieke, historische brieven, foto's en documenten.

In het honderdste geboortjaar van Frits Freese in 2023, bent u van harte welkom in de voormalige Duitse communicatiebunker in de Alkmaarderhout te Alkmaar (tegenover het NW Ziekenhuis): Museum Bunker Alkmaar '40-45.

Gedurende de openingstijden kunt u in Alkmaar naast alle andere belangwekkende bewaard gebleven materialen, een aantal beschreven en ook veel onvermelde items uit de Berlijnse periode van Frits Freese bezichtigen. Tijdens deze historische expositie van de unieke brieven en documenten is Post uit Berlijn ter inzage en verkrijgbaar.

Meer informatie via Facebook Museum Alkmaar 40-45 en/of www.museumalkmaar40-45.nl

Limmen, november 2022

Ellen Woudenberg

Samensteller en vormgever

Frits Freese †

Auteur van de brieven Post uit Berlijn

Frits

“Berlin-Gatow, 30 Januari 1944

Beste Tante en Jean,

Van thuis kreeg ik gisteren het bericht van Opa's overlijden. Sinds enige maanden verwachtte ik het bericht eigenlijk al in elke brief, die ik van thuis kreeg, maar toch was het een heel onaangename tijding. Ook het feit, dat ik als enige kleinzoon niet bij de begrafenis aanwezig kon zijn spijt me heel erg” brieffragment Frits

Het ouderlijk huis

“Het schijnt, dat we één ei per week behoren te krijgen en dat het afgelopen was. Vandaag een linzensoep, pudding en een kwart liter cognac, althans iets alcoholisch. Het zit in het platte flesje en dat me alzo levendig doet denken aan onze bezoeken aan Alkmaar jaren her, waarbij opa een dergelijke combinatie uit de kast - met het gebroken slotje - haalde” fragment brief 13 juni 1943

Frits Freese is geboren op 6 januari 1923 te Alkmaar. Op de eerste van de talloze bewaard gebleven foto's is hij een baby van een paar weken oud. Hij heeft geen broers of zusjes gekregen. Als enig kind werd hij door zijn liefhebbende ouders talloze malen vereeuwigd.

Frits' vader, Friederich Heinrich Freese, is geboren 18 april 1892 te Amsterdam. Friederich is op 20 mei 1920 getrouwd met Dieuwertje Broertjes die op 23 september 1894 te Alkmaar ter wereld kwam. Deze trouwdatum zal Frits een aantal malen in zijn brieven vermelden. De Freeses kwamen oorspronkelijk uit Duitsland (Pruisen en Lingen), maar uit de trouwakte van de voorouders van Frits, het echtpaar Freese/Schiebner blijkt, dat ze naar Nederland zijn geëmigreerd en in 1854 te Amsterdam in het huwelijk zijn getreden.

Moeder Dieuwertje groeide op in een ondernemersgezin: de familie bestierde in de binnenstad van Alkmaar een winkel aan de gracht, Luttik Oudorp 83. Uit een gezinskaart van het Alkmaars archief blijkt dat de vader en moeder van Frits, na hun huwelijk op 20 mei 1920, in eerste instantie bij de ouders van Dieuwertje in Alkmaar in zijn gaan wonen, boven de winkel.

Vader Friederich werd na het huwelijk als winkel chef genoteerd op een zogeheten 'dienstbodenkaart'. Het stel verhuisde na ruim een jaar en stond vanaf 15 december 1921 ingeschreven op Dahliastraat 2 in Alkmaar. Aangenomen mag worden dat Frits Freese op dit adres in 1923 ter wereld kwam. In september 1927 vertrok het gezin Freese vanuit Alkmaar naar de Jacob van Lennepkade 177 in Amsterdam. Mogelijk had dit verband met de nieuwe

functie van Frits' vader als opzichter bij het Amsterdamse schoonmaakbedrijf Cemsto. Hij had een modaal inkomen en was van eenvoudige komaf, waardoor bijvoorbeeld verder studeren van Frits niet vanzelfsprekend was wegens de hoge kosten. In zijn vrije tijd hield vader Friedrich zich o.a. graag bezig met lezen en schrijven en hij ontwikkelde zich tot amateur historisch onderzoek, hij onderzocht o.a. de geschiedenis van het openbaar vervoer (tram) en de ontstaansgeschiedenis van de stad Amsterdam. Of Frits' Duitse afkomst nog op een of andere manier van invloed is geweest op de wijze waarop naar de Duitsers werd gekeken, is onbekend.

Na de van Lennepkade verhuisde de familie Freese in 1937 naar de Westlandgracht 67, 1 hoog in Amsterdam. Dit laatste adres zal Frits talloze malen op enveloppen en briefkaarten noteren.

Frits' studietijd

“ ... Jij, die eens beweerd hebt, de dag waarop de deur der 2e HBS met 5 jaar achter je dicht viel, als de gelukkigste jouws levens te beschouwen. Waarom zitten we niet meer bij Ferwerda op de achterste bank, op het kussentje dat knaapje Ruben eens zo meesterlijk in de wacht sleepte? Waarom glijden onze blikken niet meer liefkozend over Jenny's bevallige rondingen?” fragment brief 1/8/1944 aan Jan B.

Uit de verhalen van Frits blijkt dat hij als kind nog vaak in Alkmaar bij zijn grootouders heeft geloged. Een foto genomen voor de winkel Luttik Oudorp 83 van Frits samen met zijn oma getuigt hiervan. Frits' eerste diploma is behaald op 10-jarige leeftijd in 1933, namelijk het zwemdiploma van de overdekte zwem- en stortbad-inrichting te Amsterdam. In de periode van 1936-1941 zat Frits op de vijfjarige HBS (de Tweede Hoogere Burgerschool in Amsterdam zuid). In de 4e klas brak de 2e wereldoorlog uit en de hechte schoolvriendenclub waar Frits deel van uitmaakte ging zich S.Q. noemen (Status Quo). Niet iedereen kon zich zomaar aansluiten: er werd een bestuur benoemd waar o.a. zijn goede vriend Jan B. in zat. De halfbroer van Jan, Wendel met de bijnaam 'de Rector', werd voorzitter. De afkorting T.A. wordt veelvuldig gebezigd in de brieven van Frits. De 'T' zou kunnen staan voor 'Troupe': HBS-ers gebruikten graag het Frans dat door 'gewone' jongens niet gesproken werd. 'Troupe Amsterdam' zou in dat geval de Amsterdamse HBS vriendenclub aanduiden. De betekenis van de letters T.A. kan eveneens Triple Alliantie zijn: Frits gebruikt deze term voluit in een brief gedateerd september 1944. Dit zou een verbond tussen Frits, Jan en Jans zus Lies ('onze zuster') aanduiden. Voorts duikt er af en toe een soort logo op, gemaakt van de hoofdletters van de woorden Wait And See, waarschijnlijk een stopwoord of clubkreet.

In 1938 is Frits een tijdje in het Wilhelmina Gasthuis opgenomen wegens een blinde darmoperatie, iets waaraan hij later nog aan refereren zal. Vriend Jan schreef brieven naar het ziekenhuis en bezocht hem vaak. In juni 1941 slaagt Frits glansrijk voor het eindexamen HBS met negens voor natuur- en scheikunde en zelfs een tien voor plant- en dierkunde. Een collectie foto's van alle HBS-docenten van dat jaar is bewaard gebleven. Mogelijk hebben de schei- en natuurkunde en mechanica- leraren Frits geïnspireerd tot zijn keuze voor de studie Scheikunde aan de Universiteit van Amsterdam.

Jan B. (geboren 24-7-1922 en overleden 22-10-2008) is in Amsterdam sinds 1934 Frits' beste vriend geworden en altijd gebleven. Jan is na de oorlog getrouwd met Toos van W. die in dezelfde klas op de HBS zat. De verkering van Jan en Toos wordt af en toe uitvoerig besproken in de oorlogscorrespondentie tussen de vrienden Frits en Jan. Jan had drie zusjes (Lies, Hester en Lenie), Frits heeft een tijdlang een oogje gehad op Lies. Jan is een half jaar gestationeerd geweest in een N.A.D. kamp en vertrekt in de eerste week van juli 1943 naar Duitsland. Een nicht van Toos heeft de correspondentie tussen Jan en Toos na Jans dood voor Toos uitgetypt. Pieter heeft de passages waar Frits in genoemd wordt ter beschikking gesteld.

Een Bewijs van Toegang als student van de Universiteit van Amsterdam 1941-1942 en een persoonsbewijs (compleet met vingerafdrukken) gedateerd 2 augustus 1941, geven aan dat in Nederland tijdens de eerste bezettingsjaren de colleges gewoon gegeven werden, ondanks het uitgevaardigde verbod voor Joodse studenten en docenten. Zie voor meer details 'Oorlog in de collegebanken' van Jeroen Kemperman.

Frits behoorde in de periode 1930-1950 tot de 50 procent studenten van de Universiteit waarvan de vader tot de arbeiders/middenklasse behoorde. Het is boeiend om te lezen in het boek van Knegtman over het verleden (opgericht in 1851) en het heden van de inmiddels beruchte (elitaire) Amsterdamse Studenten Vereniging. Een ASV-lidmaatschapsbewijs van Frits gedateerd 1946 is tussen alle paperassen teruggevonden. De hoge contributie naast het collegegeld doen vermoeden dat het gezin Freese na de hereniging in 1945 kosten noch moeite gespaard heeft om Frits te laten door- en afstuderen.

In 1941 heeft Frits tijdelijk gewerkt bij Studio Modern, een fotowinkel. Uit een aanstellingsbrief van de Rijksverzekeringsbank (RVB) blijkt dat hij als tijdelijk administratief medewerker werkzaam was van 22 juli 1942 tot 13 september 1942. Het was fulltime vakantiewerk om bij te verdienen: de studiekosten van Frits drukten zwaar op de gezinsuitgaven. Uit correspondentie een jaar later blijkt dat Frits bij de RVB samen met vriend Jan heeft gewerkt. Een aantekening in Frits' agenda laat zien dat hij op 20 maart 1943 nog een tentamen heeft gedaan. De notities in de mini-agenda 1943 van Frits geven een inkijkje in het Amsterdamse leven in 1943: er staan verjaardagen in genoteerd, afspraken met vrienden, bridge- en pokeravondjes en o.a. een bezoek aan het Concertgebouw. Zo staat er op 20 januari '*naar Bert voor bonnen,*' op 20 maart '*tentamen van Gorter*' en 11 april '*tafeltennistoernooi*'.

Voor de winkel van Oma Broertjes, Jaapie (1) en Frits, ongeveer 7 jaar oud

Het gezin Freese rond 1940